

Venice 2001

Povolání k životu? aneb „Budoucnost výuky náboženství v Čechách?“
Přednáška pro seminář „Budoucnost výuky náboženství“.

Místo motta: *Při služební cestě jsme si s jedním kolegou všimli nápadného množství křížků a mohylek, které lemovaly silnici, a které označovaly místo, na němž došlo k neštěstí, kde zemřel člověk. Byly ozdobené květinami, často s fotografií, s datem neštěstí, s verši... Jejich účel? Pietní vzpomínka. Ale jejich charakter z tohoto místa vytvořil malý posvátný prostor, otázku, která vyzývala k zastavení a k zamyšlení nad křehkostí života, nad záhadou lidského utrpení a jeho nesmyslu či smyslu, nad silou myšlenky, která dokáže uchovat, zpřítomnit druhého - mrtvého člověka, alespoň něco z jeho existence, a vyjádřit lásku... On tvrdil, že možná právě takovéto jednání lidí, kteří už dávno nevědí téměř nic o křesťanství, je důkazem, že hluboko v jejich nitru zůstává něco, jakési jádro nebo touha po tom, vyjádřit se k velkým tématům lidského života náboženským způsobem. Já jsem mu oponovala asi takto: Když pozorujeme průběh neděle uprostřed panelového sídliště s totální absencí jakékoliv potřeby něco „světit“ nebo provoz nového supermarketu s dvaceti neustále bzučícími pokladnami a lidmi skrytými za hromadami balíčků navrstvených v ohromných vozíčkách, za nimiž se sami téměř ztrácejí, napadne nás, že se zde potřeba „něco světit“ možná sice naplňuje, ale velmi úpadkovým způsobem. Z tohoto hlediska, které ještě nemá nic společného se statistickými daty, je patrné, že česká společnost je jednou z nejateističtějších zemí světa. Trvali jsme každý na svém, a tehdy v tom autě jsme se nedohodli...*

V Čechách existuje jedno přísloví, které se ptá: „Má smysl mluvit s volem o sobotě, když jde v pátek na porážku?“ Napadlo mě zcela spontánně, když jsem si přečetla v dopise Prof. Gleissnera téma tohoto semináře. Má smysl se bavit o budoucnosti předmětu náboženství v Čechách, v zemi která vykazuje alarmující čísla zvyšujícího se počtu ateistů, díky nimž jsme již uznáváni za jednu z nejateističtějších zemí světa? Jako člověk, zabývající se již delší dobu teorií vyučování předmětu náboženství v naší zemi jsem vůči jeho budoucnosti velmi skeptická. Vypracovala jsem za léta po roce 1989 mnoho analýz, podala mnoho návrhů mnoha biskupům, nabídla spolupráci mnoha lidem, pověřeným její organizací, a celou tu dobu sleduji stále stejně špatné předmětové osnovy, stále stejně nedovzdělané učitele a učitelky náboženství, stále stejná pomalu klesající čísla dětí přihlášených na náboženství (v průměru se dostáváme pod 5 % všech žáků). Zdá se mi, že by bylo zcela legitimní vyřídit téma semináře vzhledem k České republice jedinou větou: Náboženská výuka na školách nemá v Čechách budoucnost, stejně jako je otazná budoucnost křesťanství v této zemi. Přesto... Existuje pro naši situaci vůbec nějaké „přesto“? Snad takové, které se přes současný stav náboženské výuky u nás, připomínající debakl, bude dál tvrdohlavě zabývat faktory, díky nimž tato situace nastala, a to čistě z toho důvodu, abyste vy a abychom my naši situaci alespoň porozuměli. Z výčtu Prof. Gleissnera jsem vyloučila ty, které jsou určitě důležité pro zemi, v nichž existuje aktivní výměna mezi náboženskou pedagogikou a organizací škol, reformními pedagogikami či trendy v teologii, ale které pro českou situaci představují neznámé pevniny. Zůstaly tři, navzájem hluboce propojené: společenský, hospodářský a církevní vývojový trend. Věnujme se jim postupně.

Zatímco politické dějiny krácejí obecně od jednoho mezníku k druhému a zatímco ekonomika se dokonce zákonitě vyvíjí mezi vzestupy a poklesy, společnost v podstatě žádné radikální předěly nezná. I když reaguje na politiku a ekonomiku, vyvíjí se relativní nezávislosti na nich. Ze sociologického hlediska je proto nesmírně obtížné rozhodnout, které trendy ve společnosti jsou rozhodující. Navíc některé jevy ani nelze sociologicky legitimně zkoumat, například morálku. Můj pohled se však právě o vztah českých občanů k vlastní

morálce opírá, bude to tedy popis objektivních událostí a faktorů, interpretovaný ze subjektivního hlediska, jímž je vyzdvížení důležitosti morálnosti jednotlivců.

Politickým a ekonomickým předělem mezi reálným socialismem a kapitalismem byl pro naši zemi rok 1989. V tomto období bylo tématem dne naše opětovné spočinutí v náruči standardní západní civilizace s fungujícím demokratickým systémem a efektivní tržní ekonomikou. Náměstí naplněná lidmi představovala spontánní popření totalitního režimu a direktivní ekonomiky, odhodlání k očistě od let nesvobody a státní kontroly občanského i hospodářského života. Trh a demokracie, jakožto vyjádření lidské svobody v oblasti ekonomické a politické se staly hesly jak politických stran, tak vůdců ekonomické transformace.¹ Čeho se však vlastně toto odhodlání týkalo? Proč se převážná většina národa, která do té doby vytvářela spolehlivé loyální zázemí totalitnímu komunistickému režimu náhle prohlásila za jeho odpůrce a za jeho oběti? Jen malá skupina lidí před rokem 1989 vnímala totalitní režim jako špatný pro jeho morální zvrácenost (např. lidé v Chartě 77 nebo část křesťanů v podzemních církvích), a tudíž se mu více či méně stavěla na odpor. Většina lidí vnímala jeho špatnost pouze ve vztahu k životním šancím, které jim dával, a které byly nesrovnatelně horší než šance lidí na kapitalistickém Západě. Jinak řečeno: Oni sami se nepovažovali za špatné kvůli tomu, že vstoupili do KSČ, aby vylepšili své šance na kariéru, ale systém byl špatný, protože tato kariéra jim neumožnila vycestovat na Západ nebo si postavit vilu. Velká část našich emigrantů 80. let se pouze schovávala za politické důvody emigrace, skutečným důvodem byly poměry ekonomické. Ochota k očistě byla spíše ochotou ke zbohatnutí, ke kterému měly dát podmínky změněné ekonomické a politické poměry. Podle mého názoru právě v těchto skutečnostech spočívala mravní krize českých lidí, krize, kterou však ani běžní lidé, ani ekonomičtí a političtí vůdci neuměli reflektovat, podobajíce se slepcům, kteří nedocení nemožnost vidět svět barevně když nemají představu barev. Známé byly dva veřejné výroky tehdejšího předsedy vlády a vůdce ekonomické transformace Václava Klause, související s morálkou: 1. Myšlenkám pražského arcibiskupa o svědomí jako o tom, co nám napovídá o dobru či špatnosti našich skutků naše srdce: „Co říká srdce? To nepatří do mého slovníku“ 2. Na kritiku praxe špinavých peněz: „Neznám pojem „špinavé peníze“, znám jen jeden pojem: „Peníze“.“ Logika jeho uvažování byla v podstatě marxistická a opakovala nauku o základně a nadstavbě, podle níž ekonomické vztahy (základna) určují právo a morálku (nadstavbu). Nastartovaná ekonomická transformace měla dva směry: Návrat zestátnělého průmyslu a zemědělství zpět do soukromých rukou (tzv. privatizace) a podpora soukromého podnikání. Privatizace byla provedena rekordní rychlostí, její výsledky v očích lidí jsou však dodnes smíšené. Původní obdiv vystřídal zklamání. Část lidí vydělala dost peněz na kuponové privatizaci, na druhé straně jsme dodnes zavaleni informacemi o privatizačních podvodech a odlivu obrovských částek peněz do neznámých rukou a míst. Málokdo dnes už věří tomu, že v privatizační nadílce měli všichni rovné šance. Privatizace majetku podle českého receptu znamenala pouze převedení od jednoho druhu anonymního vlastnictví /tzv. všelidového/ k jinému /tj. akciovému/, přičemž došlo k řadě zamlžení podporovaných nejasnou legislativou, které využili jejich aktéři k miliardovým podvodům, díky nimž sami zbohatli zcela na úkor drobných občanů (ožebračení důchodci díky uměle zbankrotovaným bankám nebo tisíce nezaměstnaných v malém regionu díky uměle připraveným konkursům velkých továren). Zjevné zvýhodnění držitelů informací z doby totality a lidí bez skrupulí v daném procesu tak jen dokládá obecný názor, který dnes panuje mezi velkou částí národa: „K majetku nevede poctivá cesta.“ Pokud jde o drobné a střední podnikání, tisíce lidí se aktivně chopilo nových příležitostí a přijalo možný zisk jako výzvu svým schopnostem. Vytvořené podmínky však nastolily značnou nerovnost mezi podmínkami pro velké firmy a nové podnikání. Jejich nestandardnost spočívá především v tom, že celkové

¹ VEČERNÍK, J. (ed.), *Zpráva o vývoji české společnosti*. Praha : Academia, 1998, s. 291 – 296.

podnikatelské prostředí je natolik neprůhledné, že nelze postihnout notorické dlužníky a v soutěži vyhrávají ti, kdo vsadili na neserióznost.² Mám osobně velmi konkrétní představu, co to znamená v praxi. Řada mých známých obětovala svému malému podniku několik let života, po nichž následoval – navzdory všem jejich schopnostem, poctivosti a výdrži – krach.

Jak se v těchto podmínkách změnil život v rodinách? Totalitní režim byl jejich velkým sociálním donátorem: To, co odebral na daních, vrátil bohatě rodinám formou sociálních dávek. Současný stát tyto dotace zrušil. Diktát trhu současně vedl k tomu, že mladí lidé, kteří se rozhodli pro uzavření sňatku, byli postaveni před realitu nutnosti velkých finančních nákladů na pořízení bytu a standardního zařízení, jak to vyžaduje tradice „západního typu rodiny“. Totéž platí pro přivedení potomka na svět. K tomu přistoupily skutečně atraktivní možnosti utváření života: daleko širší možnost cestovat a získávat zkušenosti ve světě, větší, i když nikoliv optimální možnosti vysokoškolského studia a možnost získat atraktivní zaměstnání, vyžadující ovšem plné nasazení. Důsledky jsou dvojího druhu. Jednak dramaticky klesá porodnost (některé sociologické prognózy prorokují, že nezastaví-li se nastartovaný proces, může být u nás v dohledné době až 30% bezdětných žen). Následkem je stárnutí společnosti, což sice povede ke snížení nezaměstnanosti, na druhé straně však k problémům s „uživěním“ sociální vrstvy důchodců. Druhým důsledkem je subjektivní pocit chudoby, kterým trpí řada rodin, které by vzhledem ke svým příjmům mohli patřit do tzv. střední vrstvy, ale oni sami se považují spíše za chudé, a to vzhledem ke svému společenskému postavení a z hlediska svých životních perspektiv (např. učitelé, zdravotnický personál, zaměstnanci veřejné správy, drobní podnikatelé). Vývoj po listopadu 89 nenaplnuje představy středních tříd. Lidé pochopili, že stát dnes opět redistribuuje finance, ovšem tak, že výrazně podporuje pouze vysloveně chudé občany, kdežto střední vrstvu zatěžuje systémem vysokých daní. Na druhé straně projevil nebezpečnou toleranci vůči loupeživým majetkovým koncentracím a nechal vytvořit neproduktivní vrstvu „neouveaux riches“. Z obou stran tak poškodil zájmy středních vrstev a tím i zájmy vlastní. Protože tímto zájmem lidí byly především zájmy ekonomické, a jak známo, v ekonomice se hlavní soutěž vede o konzum. Problémem naší střední vrstvy je tedy skutečnost, že jí není dovoleno konzumovat tolik, kolik odpovídá její představě. V zájmu naplnění potřeby konzumu potom obětují hodnoty typické pro rodinný život: manželství a rodičovství. V té chvíli se však již jedná o problém morální. Středostavovská společnost by měla být společností práva, morálky a rodinného životního stylu. V tomto smyslu je vystavena naše společnost pasti středních tříd. Chytí-li se do ní ony, bude polapena celá společnost.

Jestliže bych měla uzavřít své vývody o vývoji naší společnosti v posledních 10 letech a jejího hospodářství jako prohlubující se mravní krize společnosti, do metafory, použiji metaforu jednoho našeho herce – emigranta žijícího v Rakousku: Nejprve měli všichni máslo na hlavě, potom si na hlavy nasypali popel a teď se jim ta špína hrne po tváři.

Ovlivnila tato krize mravnosti v Čechách také vývoj v církvi?

Krátce po roce 1989 vystoupili v církvi odborníci, kteří vyzývali k sociologické analýze, na níž by byla postavena první rozhodnutí, týkající se obnovy života církve. Jeden z nich – T. Halík – formuloval své náměty v roce 1992. Patřily mezi ně tyto:

- 1) Uvědomit si změnu v postavení církve ve společnosti, dané tím, že k církvi již netíhnou instinktivně ti, kteří byli nespokojeni s komunistickým režimem. Neomezit se pouze na tradiční formy práce církve a usilovat o inkulturaci křesťanství. Příkladem, na kterém chci ukázat, že se o něco takového církev u nás ani nepokusila, je diskuse nad charakterem předmětu náboženství na státních školách, která proběhla v zápětí. Zvítězila jednoznačně na všech frontách (mezi odpovědnými biskupy, kněžími stejně jako mezi odpovědnými laiky) tradiční

² VEČERNÍK, J. (ed.), *Zpráva o vývoji české společnosti*. Praha : Academia, 1998, s.90 – 91.

katechismová podoba výuky, čas od času pouze zastřena např. překladem rakouských učebnic, které však nedošly uplatnění v praxi.

- 2) Pravdivě poznat a přiznat si stav církve, nazvat současná i minulá selhání křesťanů pravým jménem a podrobit církev důkladné sociologické analýze. Na sociologickou analýzu jsme čekali dalších 8 let a ta, která přišla, nebyla naše vlastní, ale analýza Prof. Zulehnera z Vídeňské teologické fakulty, konaná v širším rámci pohledu na řadu postkomunistických zemí. Signifikantní reakcí na takovou analýzu byla pro mne reakce našeho diecézního biskupa, když jsem v jedné přednášce uváděla čísla snižujících se počtů dětí na náboženství podle mého vlastního průzkumu: „Protože, vy – psychologové a sociologové – se ptáte těch lidí špatně, oni vám nerozumějí a potom ty odpovědi podle toho vypadají. Věřících lidí je daleko víc, než vám to v těch vašich výzkumech vychází.“
- 3) Nestat se ghettem – začít od základních struktur církve - naslouchat potřebám mladých. Halík se domníval, že v základní struktuře církve by se ochota naslouchat potřebám lidí měla odrazit v týmech poradců, které by obklopile biskupskou konferenci. Jsem členkou dvou takových týmů (pro církevní školy a pro náboženskou výchovu). Byla jsem do nich jmenována více než před rokem. Za tu dobu jsem nebyla pozvána ani k jednomu zasedání. Bud' si příslušní biskupové ví se vším sami rady, nebo si svůj okruh poradců vytvořili bez ohledu na nějaká jmenování? Nevím. Faktem je, že jsem jedním ze třech lidí v celé republice, kteří mají v těchto otázkách teoretický přehled, v oblasti didaktiky předmětu náboženství dokonce jediná...
- 4) Vypracovat nový model pastorační situace, odpovídající situaci křesťanů v sekularizované společnosti. Zdá se, že v této oblasti se skutečně za poslední léta něco změnilo. Ne že by byly nově strukturovány farnosti nebo vytvořena síť pastoračních aktivit pro určité skupiny lidí, ale farnosti, jejichž členění pochází z dob Marie Terezie, dostali posilu nových kněží z Polska. V naší diecézi máme 148 aktivních kněží, z toho 21 jsou Poláci (tedy 14 %). Díky nim již na shromážděních diecézních kněží nepřevládají šedivé vlasy. Ale jejich mentalita a styl jejich pastorační situace odpovídají náboženské situaci Polska, v jejíž atmosféře vyrůstali a pro niž byli formováni. Tím samozřejmě klesla potřeba větší angažovanosti laiků. Sice existuje v každé diecézi určitý počet stálých jáhnů, často ženatých, kteří přinášejí do církve vůni světa, ale ti vystupují nejčastěji v roli kentaurů: něco mezi knězem a laikem, bez vědomí autentičnosti jáhenské služby. (V naší diecézi jich je 20)
- 5) Zapojit kněze, vysvěcené tajně v době totality a využít jejich dělnických zkušeností. Dodnes nedorozřešený problém, dodnes oprávněné pocity krivdy a nepřijetí na jedné straně a odmítavé a povýšenecké postoje na straně druhé.
- 6) Důležitost vzdělání v církvi. Repräsentantem žalostnosti naší situace jsou poměry na pražské teologické fakultě, která dodnes odmítá vzdělávat laiky v denním studiu, naopak ve velkém produkuje laické absolventy studia dálkového, přičemž požadavky na toto studium jsou pod úroveň střední školy. Tak se vytváří kasta lidí pyšných na magisterský titul získaný na věhlasné Karlově univerzitě a přesvědčených o své vzdělanosti, kteří netuší nic o své jednostrannosti a omezenosti, jelikož samotná teologická věda je zde z velké části poplatná teologii 19. století. Na druhé straně stojí úroveň vzdělávání nejširšího okruhu lidí, ve farnostech. Příklad: vzorně jsem posílala své tři děti celá léta na výuku náboženství. Vystřídalo se na nich mnoho katechetů a katechetek. Dnes se potýkám s jejich neuvěřitelnými neznalostmi. Katecheté si s nimi celou tu dobu hráli, chodili na vycházky, vyprávěli jen tak o životě a nahodile probírali témata – dle jejich úvahy „zbožná“. Ale ve velké většině případů nepoužívali osnovy, ani neměli představu

své povinnosti systematicky vzdělávat, nikdo jejich práci nekontroloval. To je tristní zjištění, navíc paradoxní situace: ve městě, kde je fakulta zabývající se vzděláváním budoucích učitelů náboženství učí náboženství většinou lidé bez tohoto vzdělání. Obecně totiž naši absolventi buď rovnou odcházejí do mimocírkevních služeb, nebo tíživost církevní situace nevydrží déle než jeden rok a odcházejí.

- 7) Stanovit priority – myslet koncepčně. Zřejmě pokus o něco takového byla snaha pražského arcibiskupa v minulých letech o svolání sněmu české církve, jehož úvodní fází měla být široká diskuse věřících ve sněmovních kroužcích ve farnostech, vedená na základě materiálů předem připravených odborníky. Jak vypadá situace dnes? Ano, existuje malý počet sněmovních kroužků (v naší diecézi je jich 17, farností máme kolem 300), existují velmi špatné materiály mající podnítit diskusi, výstupy budou tudíž zcela nepodstatné, celá akce je poměrně drahou záležitostí, ale všichni jsme spokojeni, sněmovní proces je považován za legitimně zahájený.

Chtěla jsem ukázat, že ve svém celku církev u nás po roce 1989 nespĺnila očekávání lidí, že se až na výjimky stáhla do sebe, zakonzervovala se do tradičních slavností a tradičních institucí, bez vážnějších pokusů o hledání cest existence v ateistické společnosti a s ateistickou společností. Tento výčet však neukázal, **proč** k tomu všemu došlo. Mým názorem je, že to byl způsob, jakým církevní představitelé zacházeli s iniciativami, ať už z řad laiků nebo kněží. Přijaty byly pouze takové, které navrhovaly obnovení stavu před rokem 1948. Téměř vše nové, všechno tvůrčí, bylo odmítnuto. Ale nikoliv zdvořilou formou, tak, že by byla odmítnuta iniciativa, ale iniciátor se cítil být přijat. Forma je přesně opačná. Nikdo nevysloví jasně nesouhlas s určitým návrhem nebo iniciativou, ale kolem dotyčného se začne vytvářet atmosféra nedůvěry, nevole, odmítání. Ta začne být po čase tak dusná, že dotyčný sám odejde. Cituji z dopisu, kterým se loučil před nedávnem předseda jedné diecézní rady pro laiky: „Dolehlo na mne samozřejmě zklamání z překroučení naší práce na materiálu pro sněmovní kroužky a hlavně způsob jednání s námi. Ještě víc na mne dolehl nezáměr o hlavní myšlenky studie o laicích, za nímž čtu potvrzení nezáměru o laiky jako takové a o jejich život a starosti. Trápila mne otázka, k čemu vlastně je Rada laiků, jestli má v této situaci nějaký smysl. Sám sobě jsem však vysvětloval, že přece jsem sem šel s tím, že počítám s obtížemi a neporozuměním (statně musím říci, že s přímo projeveným nepřátelstvím jsem se za celou dobu nesetkal!). Že jsem tu od toho, abych dělal drobnou práci, navazoval vztahy, podpořil lidi, kteří nerezignovali a kteří se - často s velkým neporozuměním ve svém okolí - v církvi o něco snaží. Že má smysl být tu i dál - už kvůli těm lidem, kvůli kroužkům apod.

Pak jsem ale poznal, že jsem se postupně a zcela nepozorovaně dostal do velmi zvláštního stavu. Do práce v církvi jsem chodil nerad (ale přesvědčoval jsem sám sebe, že mám vytrvat). Byl jsem podrážděný, protivný, bez radosti ze života, bez nápadů a tak trochu i bez zájmu o lidi kolem sebe. Konflikt, který jsem rozumem a vůlí překryl svým rozhodnutím pokračovat, se přesunul do podvědomí a tam - nerozpoznán - působil dál. Až jeho pojmenování, a rozhodnutí, že opravdu můžu odejít, jako by svalilo neviditelný balvan, o němž jsem do tohoto okamžiku neměl zdání (a své chování jsem se snažil vysvětlovat jinými způsoby a důvody...). Byla to pro mne zajímavá osobnostní zkušenost. Možná není na místě zevšeobecňovat, navíc nejsem hlubinný psycholog, ale některé otázky se nabízejí zcela neodbytně: Jak asi podobné situace působí na lidi, kteří jsou na institucionální církvi zcela závislí? Co to udělá s člověkem, který v tomto konfliktu, vytěsněném do podvědomí, dlouhodobě nebo trvale žije? Není toto vysvětlení, proč potkávám mezi knězi a řeholnicemi i lidi nerudné, bez elánu, bez „člověčiny“, jakoby bez vlastní osobnosti? Má takový dlouhodobý vnitřní konflikt jen dvě řešení: zlomení osobnosti či radikální řešení, tedy odchod? Nebo je možné třetí řešení: Vše zvládnout a zpracovat v sobě s pomocí Boží? A jaký je pak výsledek: Osobnost vyzraje, nebo se zdeformuje? Nevím.

Byla to moje chyba a je to jen má fantasmagorie? A nebo: Není to hrozné, když radostná zvěst může být proměněna v ideologii a instituce, která má být služebnou nosnou kostrou pro život Božího lidu, může takto působit na osobnost člověka?! Je to ojedinělá záležitost, zveličování a nespravedlivé zevšeobecňování, a nebo se dotýkáme něčeho velmi podstatného...?“ Konec citátu.

Aniž bych se chtěla dopustit neoprávněného zevšeobecňování já, domnívám se, že právě skutečnost, že česká katolická církev se ocitá mimo dění společnosti a ztrácí neustále své členy ji usvědčuje z toho, že použitý příklad se skutečně „něčeho podstatného“ dotkl. Přitom situace není taková, že by „ti dobří laici“ se snažili obnovovat církev a ti „zatemnění kněží a biskupové“ jim v tom brání. Často je takovýmto nečestným způsobem odzbrojen biskup svými kněžími (viz patová situace pražské teologické fakulty) nebo učitelka náboženství svými kolegyněmi či kněz vlastními spolubratry. Je to prostě způsob jednání, který se uhnízdil v české církvi jako převažující. Tím, že poctiví iniciátoři odcházejí buď z práce pro institucionální církev nebo z církve úplně (O. Štampach, J. Jandourek atd.), roste v ní prostor pro ty, kteří v zájmu své kariéry opakují pouze to, o čem se domnívají, že je názor představených. Účelem takového jednání je jednoznačně vlastní prospěch, který se tím také dostavuje. Je to paradoxní, ale v této společnosti neuznávané církvi ještě stále jde o kariéry, o výhody, o laciné uznání...

Co jsem tím vším chtěla říci? Že česká církev a s ní i výuka náboženství na školách stojí před velmi otaznou budoucností nikoliv pro svůj malý počet, ale pro mravní krizi, do které dospěla.. Což je skutečnost, kterou sdílí se zbytkem společnosti. Možná, že takový vývoj byl zákonitý. Je těžké předpokládat, že kvalita celku neovlivní kvalitu částí. I čeští křesťané vstoupili po roce 1989 do svobody deformování, tuto deformaci si nepřiznali a zabředávají do ní čím dál hlouběji.

Při práci na této analýze jsem zcela náhodou současně pracovala na studii o didaktice symbolů. A v průběhu této práce jsem dospěla k závěru, který jsem na jeho začátku sama nečekala. Chtěla jsem svou prací pouze poukázat na závažnost rozvíjení nejen rozumového přijetí křesťanské víry v náboženskou výchovu, ale i na potřebu rozvoje tvůrčích schopností, fantazie, emocionality, poetičnosti člověka, protože tím vším musí člověk disponovat, chce-li porozumět základní řeči každého náboženství, tj. řeči symbolů.... Sama jsem byla překvapena závěrem, ke kterému jsem došla. V závěrečných tezí se nesla má úvaha následujícím směrem:

Symboly stejně tak, jak protínají křížem krázem svět kolem nás, protínají křížem krázem i náš vnitřní svět a svět našich interakcí. Prožít svět kolem nás jako symbol, porozumět mu, uchopit ho a vytvořit nový symbol, který sdělíme, to je schopnost, se kterou se rodíme do světa, a kterou během života můžeme rozvinout na všech úrovních a ve všech jeho aspektech. Jestliže vezmeme vážně charakteristiku symbolu, podle níž v symbolu jeho vnímatelná vlastnost ukazuje na jeho vnitřní skutečnost, na význam, který přesahuje to vnímatelné, potom můžeme uzavřít, že lidská schopnost tvořit symboly se obrací i vůči jeho vlastní existenci: člověk se ptá po jejím smyslu, vážně se táže, jaký smysl má naše časem a prostorem ohraničené bytí zde, nebo lépe řečeno, za jakých podmínek tento smysl má. To je však již otázka kladená v rovině lidské duchovnosti. A je to otázka mající charakter etický. Odpověď na tuto otázku totiž může člověk dát pouze vzhledem k hodnotám, které přesahují jeho samého jako je dobro, krása, moudrost, ale i utrpení, bolest, smrt, ale i Bůh.³ Někteří autoři (např. náš religionista K. Skalický) se tak domnívají, že pro lidskou existenci v tomto

³ Na tomto místě se jasně dotýkají hlubinná psychologie s logoterapií V. E. Frankla. Nakolik není účelem této přednášky rozebírat Franklovu logoterapii, pro ty, kteří chtějí hlouběji vniknout do vztahu lidské duchovnosti a schopnosti žít eticky a nábožensky a postihnout tak souvislost mezi oběma směry (ačkoliv jejich představitelé si byli navzájem zapříisáhlými odpůrci), odkazuji na dvě knihy: FRANKL, V. E., *Vůle ke smyslu*. Cesta : Brno, 1994 a FRANKL, V. E., *Lékařská péče o duši*. Cesta : Brno, 1994.

světě platí rovnice homo sapiens = homo symbollicus = homo religiosus. Člověkem náboženským jsme do chvíle, do níž si uchováme živý vztah celé naší bytosti ke skutečnosti, která nás přesahuje, například k Bohu. Takového vztahu se však člověk může sám zříci (jako to udělal člověk novověku), nebo mu může být násilím odňat (jako to udělal komunistický režim v naší zemi). Platí-li rovnice, kterou jsme před chvílí nastínili, potom to znamená, že díky takovému odnáboženštění je postižena i lidská schopnost chápat a tvořit symboly a člověk se odlidšťuje, přestává jednat lidsky, skutečně lidsky, tj. smysluplně v etickém slova smyslu. Zdá se i, že hlubinná psychologie nás upozornila na mechanismus, kterým se tak děje. Člověku lze odebrat svět náboženství a náboženských symbolů, lze tedy přestat kultivovat nabídku odpovědi „poslední hloubky“ na otázky člověka po „poslední hloubce“ smyslu jeho existence, tím ho ale nezavíme jeho otázek, jeho potřeby, jeho touhy. To, co není kultivováno ve vědomí, rozbují se v lidském nevědomí a může se obrátit s nečekanou silou v podobě agresivního vpádu do vědomí proti samotnému člověku. Člověka můžeme zbavit jeho náboženství, nemůžeme ho ale zbavit jeho symbolizace. V lidské schopnosti symbolizace je ukryta jeho tendence naplnit vlastní život smyslem. Je nebo není-li tato tendence již tendencí náboženskou, je těžké rozhodnout. Zkušenost 20. století nás však přesvědčila dostatečně jasně o tom, že zde existuje ne-li rovnítko, tedy alespoň úzký vztah. Člověk, který sám sebe přestal vnímat jako „Boží obraz“, stará se už jen o své fyzické, a ještě tak možné o své psychické potřeby. Je to právě onen člověk supermarketu, ztrácející se za horou zboží, které hodlá v zápětí zkonzumovat. Mohylky na okrajích dálnic, s jejichž obrazem jsme tuto úvahu zahájili, však možná vypovídají něco o jeho - nejasně vyjádřené - ale přece jen zformulované touze po přesahu vlastního života, nebo jenom po vyrovnání se s faktem naší smrtelné existence. Tlupy skinheadů útočící na naše rómské spoluobčany jsou možná varováním týkajícím se faktu, že mnoho stinných stránek naší existence bují díky naší slepotě vůči symbolům nerozpoznáno v nevědomí a jejich návrat do vědomí vykazuje sílu destruktivní bouře. A co když náboženský fundamentalismus, vrcholící v ruinách Světového obchodního centra je kromě jiného i důsledkem toho, že člověk stojící na prahu 3. tisíciletí přestal rozumět řeči vlastního náboženství, ač přesvědčen o své náboženskosti, stal se v praxi „odnáboženštěným“ a tato jeho krize vyústila i v krizi mravní, díky níž interpretuje své náboženství jako náboženství opravňujícího jej k masovým vraždám?

Násilí a zvěle jsou tragickým vyjádřením mravní krize člověka. Český člověk se stal během dvacátého století nikoliv pouze jejich svědkem, ale často obětí. Tato mravní krize zaplavila svět jako následek rozkladných sil kolektivního nevědomí, jež ovládlo vnitřního člověka po té, co pro něho díky novověkým událostem ztratily platnost hradby náboženských symbolů, které křesťanství vztyčilo proti vlnobití kolektivního nevědomí. Občas se však stal i aktérem stejné zvěle a stejného násilí. V posledních desetiletích 20. století ztratily ideologie, které byly nositeli katastrofických událostí, na věrohodnosti, a tím i na své síle. Konzumní člověk supermarketů však začal příliš brzy po těchto událostech bezstarostně usilovat o bezprostřední slast, kteréžto úsilí opřel téměř výhradně o rozum a svou vlastní vůli. Z Jungova pohledu se zde nabízí otázka: není konzumní způsob života pouze dalším „-ismem“, novou ideologií, založenou na zbytcích novověkého bludu? Nenalézáme se již dnes v předsálí nových katastrof, které budou výrazem nových záplav našeho kolektivního nevědomí? Pro pedagogy zní tato otázka ještě jinak: jaká je naše vlastní zodpovědnost za to, abychom pomáhali člověku otevřít se symbolům a otevřít dialog svého vlastního vědomí se svým vlastním nevědomím? Abychom mu pomohli převzít zodpovědnost za - s Jungem řečeno - jeho vlastní proces individuace, nebo - naším jazykem vyjádřeno - zodpovědnost za hledání smyslu své vlastní existence, která naše vlastní bytí přesahuje směrem k Bohu?

Námítka kritiků Jungovy teorie, že pojal náboženství příliš pudově a nezávisle na vůli člověka, nemůže obstát. Jeho zásluhou je, že zvýraznil jeden rozměr člověka, rozměr jeho

kolektivního nevědomí, jehož součástí je i archetyp boha. Tomu, že lidské směřování k Bohu má vedle svého rozhodovacího charakteru (pojem Franklův) i charakter instinktivní, mohou nasvědčovat i ony mohylky na krajích silnic, které člověk spontánně staví tvář v tvář svému setkání s existenciální veličinou smrti. Tajemné řeči symbolů⁴ zde odpovídá tajemná řeč náboženství, skrytá - možná dnes hodně hluboko - v nitru člověka.

Přiznávám, že jsem do značné míry člověk orientovaný teoreticky. Není ani v mých silách nějak ovlivnit budoucnost výuky náboženství na školách v naší zemi. Cest, které by ho mohly učinit životným a tím i vyhledávaným je určitě víc. Nechci tu svou absolutizovat. Kdyby se mě však přece jenom někdy někdo zeptal, jakou svojí troškou chci přispět, shrnula bych ji následovně:

Mezi rozšířením lidské osobnosti o schopnosti symbolického myšlení, jednání a prožívání a etickou rovinou jeho myšlení, jednání a prožívání existuje vztah. Není to vztah direktivní přímé úměry, ale platí: kdo je otevřený poetickému, metaforickému a symbolickému rozměru svého života a světa, ten dříve nebo později dospívá do stádia, kdy se z něho stává člověk tvůrčí, velkorysý, se smyslem pro pravdivé a soucitné utváření vztahů se svým okolím. Je schopen dávat, protože je bohatý: bohatý na zkušenosti smyslu svého vlastního života. Probudit k životu toto bohatství lidskosti a doprovázet člověka po takové cestě s otevřením jejího posledního cíle v Bohu, to je zodpovědností nově orientované náboženské výuky. Výuky, která má oslovit děti, vyrůstající uprostřed otřesů způsobených mravní krizí začátku 3. tisíciletí. Přestaňme se dělit na věřící a nevěřící, hledejme společně smysl!

⁴ Tajemný jazyk symbolů je název publikace Davida Fontany. Vydalo nakladatelství..... v Praze v roce 1994.